

MENS EN NATUUR

Louis Dijkstra

Bij het schrijven van een artikel over een ecologische verbindingszone in het stroomdal van de Rijd/Bouwepet in de Trynwälden ontstond de behoefte om de ideeën over natuurontwikkeling eens in een wat wijder verband te plaatsen.

De disharmonie tussen mens en natuur is al ongeveer 4000 jaar geleden begonnen. De vroegste ingrijpende menselijke invloeden op de natuur en het landschap stammen vermoedelijk uit het Neolithicum, de jonge Steentijd (c. 2000 - 1500 v. Chr.). Jacht en visserij waren nog belangrijke bestaansmiddelen, maar daarnaast kwamen landbouw en veeteelt op. De mens bezat ploeg- en hakwerktuigen en huisdieren als hond, rund, schaap en varken. De mens werd onafhankelijker van de wisselvallige natuur en vestigde zich op gunstige plaatsen. In de vroege Bronstijd (c. 1500 v. Chr.) moeten aaneengesloten heidevelden zijn opgekomen ten koste van het oorspronkelijke oerbos. Overbegrazing en kaalkap ten bate van landbouw en voor brandstof zijn vermoedelijk hiervan de oorzaak geweest.

Grote gebieden waren bedekt met dikke veenlagen. In de Middeleeuwen zijn grote arealen hoogveen afgegraven. Met de vernietiging van het oerbos op het Drents-Friese plateau, de afgraving van de omliggende (hoog)veengebieden, kanalisatie van de waterafvoerende beken en bedijking van de aangrenzende kwelders, was het oorspronkelijke natuursysteem verminkt en getemd.

In vergelijking met de invloed van deze ingrepen door de eeuwen heen op het landschap lijken de recente ruilverkavelingen slechts onbeduidend. Niettemin zijn ze de zoveelste aanslag op natuur en landschap en worden ze in razend tempo uitgevoerd.

ontwikkelingen in de natuurbescherming

Veel huidige natuurgebieden zijn ontstaan uit zogenaamde kadaverlandschappen, die na de grote verveningen overbleven en waar de natuur zich trachtte te "herstellen". Door verschillende van deze terreinen aan de ontginningen te ontfutselen, konden ze behouden blijven. Dit was zestig jaar geleden de aanleiding tot het oprichten van de vereniging "It Fryske Gea". Met uitzondering van enkele duin- en kweldergebieden bestaat vrijwel de totale oppervlakte aan natuurgebieden in Friesland uit terreinen waar de oorspronkelijke natuur in het verleden vernietigd is en waar nu sprake is van nieuwe natuurontwikkeling. Een aanzienlijk deel van de huidige natuurgebieden bestaat uit half-natuurlijk grasland, waarbij de begroeiing bestaat uit spontaan gevestigde soorten en de successie (opeenvolging van de plantesoorten) door menselijk ingrijpen (maaien e.d.) wordt tegengegaan of sterk vertraagd. Tot in het begin van deze eeuw werd door het agrarisch gebruik een ruimtelijk gevarieerd halfnatuurlijk

Nieuwe natuurontwikkeling in de Sippenfennen
foto Dick Goslinga

milieu in stand gehouden. Steeds meer heeft dit systeem plaats moeten maken voor een grootschaliger en dynamischer landbouwkundige ontwikkeling, waardoor een verarming van de natuur en een nivellering van het milieu werd veroorzaakt.

Tot voor kort was de gedachtengang van het natuurbeheer gericht op conservering (behoud) en eventueel herstel van natuurwaarden, die afhankelijk waren van het oude landbouwkundig gebruik. In deze visie had de mens eeuwenlang door zijn handelen verscheidenheid gebracht in het buitengebied; de oorspronkelijke natuur was veel grootschaliger. Dit leidde er toe dat een intensief beheer noodzakelijk werd geacht voor het in stand houden van die natuur. In de praktijk betekende dit maaien, hooien, bossen uitdunnen, slootonderhoud, rietooft en dergelijke.

Toch heeft, zij het op de achtergrond, altijd meegespeeld, dat de natuur zo min mogelijk door menselijke exploitatie zou moeten worden gestuurd. In de natuur bepalen immers ecologische processen tussen planten, dieren en milieu de ontwikkeling. Binnen het natuurbeheer wint de gedachte veld, dat deze processen sturend zijn voor de ontwikkeling van de natuur, waarbij wordt teruggegrepen op de belangrijke functie van vooral planteneters. In natuurgebieden moeten die processen en de daarbij behorende planten en dieren weer zoveel mogelijk hun rechtmatige plaats innemen. Door het ontbreken van grote wilde grazers worden steeds meer gedomesticeerde primitieve soorten ingeschakeld als Schotse Hoogland runderen, Soay schapen en Exmoor pony's.

Ligging van de natuurgebieden

De verspreiding van natuurgebieden over de provincie lijkt op het eerste gezicht willekeurig. Bij nadere bestudering blijkt dat een groot aantal van de terreinen liggen binnen de oude stroomdalen van de riviertjes Linde, Tjonger en Boorne en een aantal aan de westrand van het Drents-Friese plateau. Veel van deze gebieden danken hun status aan het destijds voorkomen van zeldzame dieren, vogels en/of planten. Dit is niet zo verwonderlijk, omdat juist beekdalen en de overgangsgebieden van zand naar veen rijk zijn aan overgangszones.

De boscomplexen liggen verspreid over de (hogere) zandgronden en danken hun ontstaan voornamelijk aan de destijds lage grondprijzen (veel voormalige heidevelden) en de passie voor de jacht van de adellijke families.

Bij de situering van de graslandreservaten ligt de zaak ingewikkelder. Deze zijn van recentere tijd en vele hebben hun status verkregen door aanwijzing in het kader van de ruilverkavelingen. Hun ligging is eerder een verworvenheid van de boerenorganisaties (marginale landbouwgronden) dan van de natuurbescherming. Vandaar ook de afgelegen- en versnipperde ligging binnen de ruilverkavelingsblokken. De "pijn" van de boeren werd zo evenredig verdeeld.

Wanneer de balans wordt opgemaakt, blijkt dat het bestand aan natuurgebieden in onze provincie bestaat uit tientallen terreinen, variërend in grootte van c. 0,1 ha tot c. 1.000 ha. Van enige samenhang is geen sprake. Ze liggen her en der verspreid over de provincie, vaak als eilanden in het omringende cultuurlandschap. Veilig zijn ze daar geenszins, want behalve de nadelige effecten van de isolatie eisen ontwatering, verzuring, eutrofiëring (overmatige voedselrijkdom) en vervuiling hun tol. De soortenverarming van flora en fauna vergeleken met zestig jaar geleden mag dan ook alarmerend worden genoemd. Natuurbescherming is onder de huidige omstandigheden een doodlopende straat. Een drastische mentaliteitsverandering inzake milieukwaliteit, ruimtelijke ordening en landbouw is op korte termijn noodzakelijk om het tij te doen keren.

de toekomst

Het milieubedrijf in al z'n facetten zal met kracht aangepakt moeten worden, wil deze wereld leefbaar blijven. Parallel hiermee is een ingrijpende vergroting van het areaal aan natuurgebieden noodzakelijk. De fnuikende isolatie van de huidige natuurgebieden kan door onderlinge verbinding worden opgeheven (Natuurbeleidsplan). Om dit te realiseren kan niet worden geschroomd landbouwgronden aan hun functie te onttrekken. Uiteraard mag niet de individuele boer hiervan de dupe worden. Er zullen passende maatregelen genomen moeten worden. Het aanleggen van corridors (smalle

verbindingen) over een grote lengte tussen natuurgebieden lijkt nauwelijks zinvol. Om voldoende buffer te waarborgen ten opzichte van het aangrenzende cultuurland moet de begrenzing afhankelijk zijn van de waterhuishouding en bodemopbouw ter plaatse. Gebieden met gradiëntzones (overgangen), die mogelijkheden hebben voor natuurontwikkeling zouden een andere functie moeten krijgen.

Op deze wijze zou een netwerk van onderling verbonden natuurgebieden kunnen ontstaan dat dienst doet als een stabiele groene infrastructuur, waarbinnen het beheer gericht is op een spontane ontwikkeling met zo weinig mogelijk menselijke ingrepen. Van fundamenteel belang is een ongestoorde hydrologie (waterhuishouding) en geomorfologie (bodemopbouw en -structuur). De oppervlakte aan natuurgebied zou dusdanige afmetingen moeten hebben dat een evenwicht, of liever een overwicht ontstaat in relatie tot het van nature dominerende areaal cultuurland.

natuurontwikkeling N.O.-Friesland

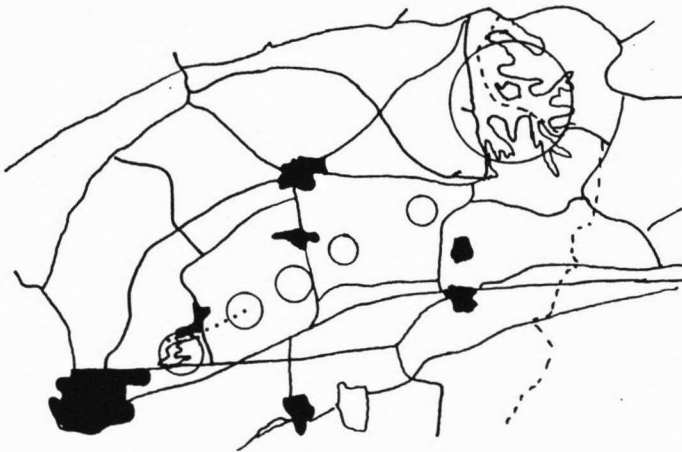
Wat betekent dit nu voor de natuur in noord-oost Friesland? In het noord-oosten van Friesland liggen een aantal natuurgebieden ruwweg op de lijn Leeuwarden-Lauwersmeerpolder (figuur 1): achtereenvolgens Binnemiede/Weeshuispolder, Groote Wielen en Ryptsjerksterpolder; Ottema-Wiersma reservaat en Sippenfennen; Houtwiel; Zwagermieden; Triemen; de wateren Nieuwe Zwemmer en Ouddiep richting Dokkumer Nieuwezijlen en tenslotte het Lauwersmeergebied. Ten opzichte van elkaar liggen deze natuurgebieden in meer of mindere mate geïsoleerd, veelal gescheiden door landbouwgronden. Tussen het Groote Wielencomplex en het Buitenveld (Ottema-Wiersma reservaat, Sippenfennen en Houtwiel) bevindt zich een hiaat van drie kilometer lengte: het stroomdal van de Rijd/Bouwe Pet (figuur 1).

De Bouwepet, vanaf de Westerdijk te Gytsjerk
foto Dick Goslinga

Hoewel het hier gronden betreft die nu nog bestemd en in gebruik zijn als landbouwgrond, heeft onderzoek aangetoond, dat dit gebied zeer rijk is aan mogelijke natuurwaarden. Het zou zo

snel mogelijk een statusverandering moeten ondergaan en bestemd worden tot natuurgebied. Er is grote haast geboden omdat op korte termijn te verwachten cultuurtechnische (kavel)werken, in het kader van de Ruilverkaveling "Tietjerksteradeel", een ernstige bedreiging vormen. Bij verwerving van het stroomdal wordt de eerste stap gezet die zou moeten leiden tot een aaneenkoppeling van de reeks natuurgebieden van Leeuwarden tot de

Figuur 1. Keten van natte reservaten in noordoost-Friesland. Van zuidwest naar noordoost, aangegeven met cirkels, achtereenvolgens: Groote Wielen complex, Ottema-Wiersmareservaat/Sippenfennen, Houtwiel, Zwagermieden, Zwemmer/Triemen, Dokkumer Nieuwe Zijlen/Lauwersmeer. De loop van de Rijk/Bouwepet is aangegeven met een stippellijn.

Lauwersmeer. Als aanzet om te komen tot een voor de toekomst gewenst integraal begrazingsbeheer, zou vervolgens kunnen worden begonnen met de aanleg van een fauna/veetunnel onder de Westerdijk tussen de Ryptsjerkerpolder en het stroomdal van Ryd en Bouwepet. Aan de oostkant wordt het stroomdal doorsneden door de Ottemaweg, langs het Ottema-Wiersma reservaat. In tegenstelling tot de Westerdijk betreft het hier geen belangrijke verbindingsweg maar een binnenweg. Door in te voeren snelheidsbeperkende maatregelen voor het verkeer en aanvullende voorzieningen zouden overstekend vee, wilde zoogdieren en amfibieën ontzien kunnen worden. Het kan een mooie krantekop opleveren: "Natuurgebied doorsnijdt weg." Een verbinding van Sippenfennen en Houtwiel lijkt niet bijzonder moeilijk te realiseren. Het tussenliggende gebied is dun bevolkt en waterrijk. Voor de Buitenveldweg geldt in principe hetzelfde als voor de Ottemaweg. Samenvattend kan gesteld worden, dat als eerste fase bij de vorming van één samenhangend complex van natuurgebieden van Leeuwarden naar de Lauwersmeer (figuur 1) door onderlinge koppeling van het Wielencomplex en het Buitenveldcomplex reeds een groot natuurgebied kan ontstaan van c. 1500 ha met een lengte van 10 km, zich uitstrekkend over drie gemeenten. Bijzonder is de mogelijkheid om dit enorme gebied volledig integraal te beheren en/of te begrazen. Zo'n project is uniek in Nederland en zal zeker de nodige aandacht op het gebied vestigen. Ook in recreatieve zin kan hier baanbrekend werk verricht worden om mensen via het water (kleine watersport) of via het land (wandelroutes) te laten genieten van de zich ontwikkelende natuur, niet terug naar 1500 v. Chr., maar naar de 21e eeuw n. Chr..

L. Dijkstra, Kooiweg 3, 9061 AZ Gytsjerk

Louis Dijkstra is opzichter van It Fryske Gea, regio Noord-Friesland en tevens vertegenwoordiger van de particuliere natuurbescherming in de Landinrichtingscommissie voor de ruilverkaveling Tietjerksteradeel.